NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

ABOUT PREFACE FUZULI'S OF TURKISH DIVAN

Karimova Farida Isakovna,
Namangan davlat universiteti professori,
filologiya fanlari doktori
E-mail: faridaxonk@ mail.ru
ORCID ID: 0009-0008-6886-50-82

Annotatsiya: *Maqolada buyuk ozarbayjon shoiri Muhammad Fuzuliyning turkiy devoniga yozgan debochasi tadqiq qilingan. Debochaning mazmun-mundarijasi, undagi shoirning adabiy-estetik qarashlari o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *devon, debocha, hamd, na't adabiy-estetik qarashlar, an'ana va o'ziga xoslik.*

О ПРЕДИСЛОВИЕ ТУРЕЦКОГО ДИВАНА ФУЗУЛИ

Аннотация: *В статье исследовано предисловие к турецкому дивану великого азербайджанского поэта Мухаммеда Фузули. В частности, изучены содержание и литературно-эстетические взгляды поэта в предисловии.*

Ключевые слова: *Диван, предисловие, хамд(восхваление Аллаха), наът (восхваление пророка), литературно-эстетические взгляды, традиция и новаторства.*

FUZULIYNING TURKIY DEVONI DEBOCHASI

Abstract: *This article analyzes preface written to the turkish divan of great Azerbaijani poet Mukhammad Fuzuli. Besides, it also highlights the meaning-contents and literary-aesthetic viewpoints.*

Keywords: *divan, preface, hamd, na't, literary-aesthetic viewpoints, tradition and peculiarity.*

Alisher Navoiyning muhibi bo'lgan Fuzuliy shoirning devonchilik sohasidagi an'analaridan ilhomlanib, turkiy va forsiy devonlariga debocha yozdi. Xususan, shoirning turkiy devon debochasi nazm va nasrning uyg'unligi, fikrni murakkab, zanjirli jumlalar bilan ifodalash, go'zal she'riy san'atlar bilan ziynatlash kabi jihatlari bilan Navoiy debochalari uslubiga yaqin turadi. Debochaning mundarijasi Allohga hamd, Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga na't, shoirning hasbi holi tasviri hamda adabiy-estetik qarashlarining badiiy ifodasidan iborat.

An'anaga muvofiq, debocha Alloh hamdi bilan boshlanadi. Fuzuliy debochasi avvalidayoq Allohga hamd-u sanolar va Rasulullоh madhi bilan uning she'r va shoirlar haqidagi qarashlari uyg'unlashib ketganligi kuzatiladi. Shoir fikrlarini dalillash uchun nafaqat Qur'on oyatlariga murojaat qiladi, balki uch tilda – turkiy, forsiy va arabiyda uch qit'a keltiradi va shoirlarga «kamoli she'r» va «tab'i nazm» Alloh inoyati bilan berilganligini ta'kidlaydi. Shundan so'ng «Ammo ba'd...» iborasi bilan shoir o'z sharhi holiga o'tadi. Ma'lumki, Fuzuliy Iroqning Karbalo shahrida Sulaymon ismli bir ziyoli oilasida tug'ilgan.Tabiiyki, yosh bo'lajak shoir shu erdagi maktablarning birida tahsil olgan. Bu haqda shoir debochada shunday ma'lumot beradi: «...chun zavraqi vujudim, bodboni tabiat birla daryoi g'aflati tufuliyyatdan sohili idroku ehsosa etdi... Va matolei axtari husuli iqbolim bir maktabi muhazzab ediki, fazoyi sharifi sarvqad sanamlar birla jona jinon mujdasin etirirdi» [4,18].

Ko'rinadiki, shoir o'qigan maktabda qizlar ham tahsil olgan. Aytishlaricha, shoir ustozi Habibiyning qizini sevgan va unga bag'ishlab go'zal oshiqona she'rlar yozgan. Shoir fikrlarini davom etib, o'zi tahsil olgan maktabda o'smirlarning tabiatiga mos ravishda oshiqona g'azallarni o'qishga qiziqish kuchli bo'lganligini ta'kidlaydi: «Ammo hanuz ul navraslara nazokati tab'dan tobi iqtisobi daqoyiqi ulum va toqati-mashaqqati-ta'limi haqoyiqi hududi rusum o'lmomog'in mahfili behisht osolarinda hamisha ash'ori oshiqonadan g'ayri nasna o'qunmozdi. Va mutolia etdiklari avroqda jigarso'z g'azallardan g'ayri bir xat bo'lunmozdi» [4,18-19].

Shoirning e'tiroficha, she'r yozish ishtiyoqi uning qismatiga azal qalami bilan bitilgan. Tabiatidagi shoirlik iste'dodi, she'riyatga bo'lgan cheksiz muhabbat unda she'r zavqini uyg'otgan, maktabda o'qib yurgan chog'laridayoq dastlabki she'rlarni yoza boshlagan. SHoirning chuqur samimiyat va otashin ehtiros bilan bitilgan g'azallari olijanob sof sevgini, samimiy insoniy kechinmalarni tarannum etadi. Oshiqning ma'shuqaga bo'lgan cheksiz muhabbati, ehtirosli his-tuyg'ulari, vasl va hijron iztiroblari yuksak badiiyat pardalariga o'ralgan holda tasvir etiladi. SHu bois Fuzuliy oz vaqtda shahar-u viloyatlarda shoir sifatida mashhurlik kasb etadi. Bu haqda shoir debochada shunday yozadi: «Zamon-zamon savdoi she'r soir af'olima g'olib dushub va guruh-guruh laylivashlar Majnun kibi istimoi she'r uchun boshima uyushib, shoirligim muqarrar o'ldi. Va ovozai nazmim ila olamlar do'ldi va shuhrati tom bo'ldi» [4,19].

Maktab tahsili davridayoq shoir sifatida mashhur bo'lgan Fuzuliy shoirlik uchun ham ilm-fanni o'rganish zarurligini anglaydi. Umrining katta qismini she'r yozish bilan birgalikda, ilmning turli sohalarini o'rganishga bag'ishlaydi: «Zeroki,

ilmsiz she’r asosi yo‘q devor o‘lur va asossiz devor g‘oyatda bee’tibor o‘lur. Poyai she’rimi hil’yai ilmdan muarro o‘lmog‘i mujibi ihonat bilib, ilmsiz she’rdan qolibi beruh kibi tanaffur qilib, bir muddat naqdi hayotim, sarfi iqtisobi fununi ilmi aqli va naqli va hosili umrim, bazli iqtisobi favoidi-hikami va handasi qilmog‘in murur ila laoliyi asnofi hunardan shohidi nazmima piroyalar murattab qildim» [4,20].

Fuzuliy ozarbayjon tilida she’rlar yozish bilan birga fors, arab tillarida ham asarlar ijod qilgan. Uning turli tillarda yaratgan asarlari Yaqin Sharq xalqlarining madaniyati bilan tanish bo‘lganligini, tarix, tibbiyot, nujum, handasa, mantiq va falsafa kabi dunyoviy ilmlarni chuqur egallaganligini tasdiqlaydi.

Fanlarni o‘rganish jarayonida mumtoz she’riyatning o‘nlab janrlarida she’rlar bitgan shoirning ijodiy merosi har jihatdan mukammallashib, miqdor jihatidan ham ko‘paydi. Har bir shoir ijodining ma’lum bir nuqtasiga etganda, umri davomida yozgan she’riy merosini to‘plab, devon tuzishi tabiiy. Lekin Fuzuliy hali devon tartib berishga kirishmagan edi. Kunlardan bir kuni «bir nigori mushkin xatt» (shoirning sevgan qizi) kelib, arabiy, forsiy, turkiy she’laridan devon tuzish vaqti kelganligini aytib, shoirni ogohlantiradi. Jozibador g‘azallari sehridan oshiqlarni bahramand etish lozimligini uqtirib, devon tartib berishga chorlaydi. Shu tariqa shoir she’rlarini to‘plab, ularni qayta tahrir qilib, devon tuzishga kirishadi va nihoyasiga etkazadi

«Fuzuliy g‘azal janrini kamolotga etkazgan buyuk san’atkordir; Navoiydan so‘ng bu janrda, eng ko‘p, eng go‘zal, eng nafis va eng ohangdor g‘azallar yaratgan shoir Fuzuliydir. Fuzuliy – turkiy tillarda so‘zlashuvchi barcha xalqlarning mushtarak sharafi, ularning mushtarak Hofiz Sheroziysidir» [3,5]. U umri davomida g‘azal janriga alohida ahamiyat berdi va uning betakror namunalarini yaratdi. Shoir debochada keltirilgan qit’ada g‘azalga shoirning iste’dodi qudrati va mahoratini belgilovchi mezonlardan biri sifatida yuksak baho beradi:

G‘azaldur safobaxsh ahli nazar,
G‘azaldur guli bo‘stoni hunar...
G‘azal bildurur shoirning qudratin,
G‘azal ortirur noziming shuhratin.
G‘azal deki, mashhuri davron o‘la,
O‘qumoq-da, yozmoq-da oson o‘la[4,20-21].

Fuzuliy g‘azallariga xos hayotiylikning siri ularning kuchli ehtiros bilan yo‘g‘rilganligidadir. G‘azalda shu fazilat bo‘lmasa, ilm va aql kuchi bilan yaxshi she’r dunyoga kelmaydi. Fuzuliy she’riyatida shoirlik iste’dodi, turli fanlarni chuqur o‘rgangan olim va faylasufning teran mushohada kuchi uyg‘unlashib ketgan.

Ma’lumki, Fuzuliy Bag‘dod adabiy muhitining vakili sifatida ijod qilgan. XV-XVI asrlarda Bag‘dod va uning atrofidagi Karbalo va Najaf shaharlarida ozarbayjonliklar yashagan hamda mazkur hududdagi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayot rivojida ma’lum rol o‘ynagan. Shoirning asarlarida Bag‘dod, Hilla, Najaf kabi shaharlarida yashaganligi va keyinchalik tug‘ilgan yurti Karbaloga qaytib kelganligi haqida ma’lumotlar uchraydi. Tavallud maskani «Iroqi arab» bo‘lgan shoir turkiy – ozar tilida tartib bergan devonidagi she’rlarni «arbobi fasohat va ashobi balog‘at mushohida va mutoala» qilgan chog‘larida uning ayrim qusurlariga e’tibor qilmasliklariga umid bildiradi, bu boradagi fikrlarini faylasufona tarzda ifoda etadi: «Umiddurki, arbobi fasohat va as’hobi balog‘at mushohida va mutoala qildiqda, mansha’ va mavlidin iroqi arab o‘lub, tamomi umrda g‘ayr mamlakatlara sayohat qilmodig‘imdan voqif o‘ldiqda, bu illati mujibi suquti e’tibor bilmayalar. Va mahalli maqomima ko‘ra rutbai iste’dodima haqorat ila nazar qilmayalar. Zero, e’tibori vatan, iste’dodi zota ta’sir etmaz. Va tuproqda yotmoq ila tillodan jilo ketmaz» [4,21].

Shoir devonini ma’ni javharlarini o‘zida jamlagan «Muhabbatnoma» deb ataydi va uni «jami ahli fasoddan, xususan, uch toifa badnihoddan» saqlashni so‘rab, Allohga iltijo qiladi. Shu asnoda shoir noqobil kotiblar, shoirlikni da’vo qiluvchi savodsiz «shoirlar» va hasadgo‘y shoirlar xususidagi qarashlarini bayon qiladi. Shoir, avvalo, noqobil kotiblar haqidagi mulohazalarini nasr va nazm uyg‘unligida go‘zal tasvirlaydi: «Biri ul kotibi noqobil va mumliyi johilki, xomayi muxolif tahriri teshayi bunyodi maorifdur va kilki kudurat ta’siri, me’mori binoi zaxorifdur. Goh bir nuqta ila muhabbati mehnat go‘starar va goh bir harf ila ne’mati naqamat o‘qudar. Qit’a:

Qalam o‘lsun ali ul kotibi bad tahriring –
Ki, fasodi raqami so‘zimizni sho‘r aylar.
Goh bir harf suqutila qilur nodiri nor,
Goh bir nuqta qusur ila ko‘zi ko‘r aylar» [4,22].

Shoirning fikricha, noqobil kotib qalami bilan me’mor qurgan binoni – devondagi she’rlarni vayron qiladi. *Muhabbat* so‘zidagi nuqtani noto‘g‘ri qo‘yganligi uchun *mehnat*ga, *ne’mat* so‘zi esa *naqamat*ga aylanadi yoki *so‘z sho‘r*ga, *nodir nor*ga, *ko‘z ko‘r*ga aylanib, ma’noga putur etadi.

Fuzuliy ikkinchi toifa haqida esa shunday yozadi: «Va biri ul noqisi bad savodki, tab’i nomavzunila majlisu mahofilda istidoi iste’dod qilib she’r o‘quduqcha, nazmdan nasri sechilmaya va adoyi susti ila shohidi ma’ni jamolindan niqob ochilmaya» [4,23].

Ma’lumki, shoirlik uchun iste’dodning o‘zigina etarli emas, balki shoir ilmi aruz, ilmi bade’, ilmi qofiya borasida ham mukammal bilimga ega bo‘lmog‘i, o‘z ustida tinimsiz mehnat qilmog‘i lozim. Aks holda, shevaga xos so‘zlarni noo‘rin qo‘llab, mavzun she’rning vaznini buzadi, «teshai lafzi» bilan nazm binosini vayron qiladi. Fuzuliyning arab, fors-tojik, xususan, ozar tili va uning lahjalarini yaxshi bilganligi, lahjalarga xos so‘zlarni ham she’rlarida mahorat bilan qo‘llay olganligini nazarda tutsak, shoirning fikrlari yanada oydinlashadi.

Shoir nazarda tutgan uchinchi guruh hasadgo‘y shoirlardir. Ular haqidagi fikrlarni shoir shunday bayon qiladi: «Biri ul hosidi jafopesha va muonidi xato andishaki, tab’i nomavzunila davoyi she’r eda, ammo haqoiqi ash’ora sohib shuur

o‘lmaya va idroki rakikla lofi nazm ura, ammo haqoiqi guftora rohi tasarruf bo‘lmaya. Lojaram, hasad diydai insofing ko‘r edib, idrokina e’timod edan johillar huzurinda behuda-behuda taarruzlar eda va harza-harza dahllar aylaya, toki she’rdan zavqi istimo‘ keda» [4,23].

Yuqorida ta’kidlanganidek, iste’dodli shoir ilmi aruz, ilmi bade’, ilmi qofiya borasida ham mukammal bilimga ega bo‘lgandagina, mazmun va shakl uyg‘unligidagi haqiqiy she’r dunyoga keladi. Lekin bu toifa vakillari ilmu irfondan bexabar bo‘lib, o‘zlarining nomavzun she’rlari bilan fasohat ahliga zavq-shavq ulasholmaydi. Shu bois ularning yuragida go‘zal asarlar bituvchi she’r sohiblariga nisbatan hasad o‘ti alangalanadi. Shoir ilmu irfon bilan vobasta she’riyat gulshanini xazon qilish payida bo‘lgan, amali ma’rifat ahliga ozor berishni maqsad qilgan hosidlardan panoh tilash mazmunidagi she’r bilan debochani yakunlaydi.

Umuman, Muhammad Fuzuliyning turkiy devoniga yozgan debochasi yosh shoirning maktab tahsili davridagi ijodiy jarayonlarning boshlanishi, oz vaqtda otashin g‘azallari bilan shuhrat qozonishi, ilm tahsiliga bo‘lgan munosabati, devonning yaratilish tarixi, g‘azal janri borasidagi, noqobil kotiblar, iste’dodsiz va hasadgo‘y shoirlar xususidagi adabiy-estetik qarashlarini ifoda etishi bilan e’tiborlidir. Shuningdek, shoirning debochaning hamd-u na’t qismidagi fikr-mulohazalari Kalom ilmining ham bilimdoni ekanligini namoyish qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алишер Навоий. Бадоеъ ул-бидоя. МАТ, 20 жилдлик, 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1987.

2. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. МАТ, 20 жилдлик, 3-жилд. – Тошкент: Фан, 1988.

3. Жалолов Т. Фузулий .Сўзбоши. Девон. – Тошкент: Давлат бадиий адабиёт нашриёти, 1961.

4. Муҳаммад Фузулий. Асарлар. Икки жилдлик. Биринчи жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968.

5. Қуръони карим.Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Тошкент: Шарқ,1992.